

D8

حسن ثاقب*، دکتر محمد رضا قنبری*

تاریخ دریافت: ۸۴/۱۰/۳ تاریخ پذیرش: ۸۵/۷/۱۵

چکیده

در این مقاله آثار انعقاد یک موافقتنامه تجارت ترجیحی بین کشورهای عضو گروه D8^۲ شامل ایران، ترکیه، پاکستان، اندونزی، مالزی، بنگلادش، مصر و نیجریه بر جریانهای تجاری و درآمد تعرفه ای ایران در بخش کشاورزی بررسی گردیده است. برای این منظور با به کارگیری یک مدل تعادل جزئی، آثار ایجاد تجارت و انحراف تجارت در بخش کشاورزی ایران و سایر کشورهای عضو D8 تحت دو سناریوی کاهش تعرفه‌ای برآورد شده است. سپس از مجموع آثار فوق، اثرهای وارد بر صادرات و واردات و همچنین درآمدهای تعرفه‌ای ایران در تجارت محصولات کشاورزی با کشورهای مذکور محاسبه گردیده است. نتایج نشان می‌دهد که انعقاد موافقتنامه مذکور باعث افزایش

---

۱. این مقاله بخشی از یک طرح تحقیقاتی با عنوان «بررسی آثار ایستای موافقتنامه تجارت ترجیحی کشورهای عضو D8 بر جریانهای تجاری، درآمدهای دولت و رفاه در ایران» است که به مدیریت مسئولی دکتر سیف‌اله صادقی یارندی در مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی انجام شده است.

2. Developing 8 Countries

* به ترتیب: اعضای هیئت علمی مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی و دانشگاه علامه طباطبائی
e-mail: h.sagheb@itsr.org.ir e-mail: ghanbari@atu.ac.ir

حجم تجارت و صادرات محصولات کشاورزی ایران و همچنین کاهش در آمدهای تعرفه‌ای حاصل از واردات این محصولات شده است.

کلید واژه‌ها:

ترتیبات تجارت ترجیحی، تعرفه ترجیحی، ایجاد تجارت، انحراف تجارت، بخش کشاورزی

مقدمه

جهانی شدن یکی از جنبه‌های واقعی و برجسته نظام جهانی جدید و نیز یکی از مؤثرترین نیروهای تعیین کننده مسیر آینده دنیاست. ظهور ابعاد و پدیده‌های مختلف جهانگرایی همه جوامع را به اندیشه واداشته است تا از منافع آن بهره‌مند گردند و لذا در این مسیر ابزارها و ترتیبات مختلفی را مورد توجه قرار داده‌اند که یکی از مهمترین آنها منطقه‌گرایی است (بزرگی و صباغیان، ۱۳۸۴).

تقریباً همه اعضای سازمان جهانی تجارت عضویت خود را در یک یا چند موافقتنامه اعلام داشته‌اند. تا ماه مارس سال ۲۰۰۲ (فروردین ۱۳۸۱) حدود ۲۵۰ موافقتنامه تجارت منطقه‌ای به گات و متعاقباً سازمان جهانی تجارت اعلام شده است که از این میان ۱۶۸ مورد هم اکنون لازم‌الاجراست. این امر نشان‌دهنده تکامل تدریجی این موافقتنامه‌ها در گذر زمان است، به طوری که برخی از آنها جایگزین موافقتنامه‌های مدرنتر با حیطه وظایف گسترده‌تر شده‌اند و یا اینکه در گروهبندی قویتر ادغام گردیده‌اند. بنابراین، پیشرفت در چارچوب سازمان جهانی تجارت برای آزادسازی متقابل بهترین تضمین برای گسترش منافع تجارت و تحکیم آن در قالب مقررات چندجانبه است، اما عضویت در موافقتنامه‌های تجارت منطقه‌ای، بویژه برای کشورهای در حال توسعه، اهمیت بالایی دارد. همچنین بررسیها نیز نشان می‌دهد که تجارت جنوب- جنوب در دهه ۱۹۹۰ رشدی سریعتر از تجارت جهانی داشته است و اکنون بیش از یک سوم صادرات کشورهای در حال توسعه را تشکیل می‌دهد، اما موانع موجود بر سر راه تجارت جنوب- جنوب هنوز بیشتر از تجارت با کشورهای صنعتی است. بنابراین، ایجاد موافقتنامه‌های تجارت منطقه‌ای گام مؤثری در جهت کاهش این موانع و در نتیجه، توسعه تجارت بین کشورهای مذکور خواهد بود. اما باید به این نکته نیز توجه کرد که علی‌رغم اصول موجود در زمینه برنامه‌های یکپارچگی منطقه‌ای در ماده ۲۴ مقررات گات و ماده ۵

آثار برقراری تعرفه‌های ...

موافقتنامه خدمات، موافقتنامه‌های منطقه‌ای لزوماً با روح مقررات مذکور همخوانی ندارند. مطالعات دبیرخانه سازمان جهانی تجارت نشان می‌دهد که اگر چه رشد بی‌سابقه شبکه موافقتنامه‌های تجارت منطقه‌ای در کاهش و در اکثر موارد، در حذف تعرفه‌های موجود محصولات صنعتی مؤثرند، اما بر محصولات کشاورزی چنین اثری نداشته‌اند. از این روست که تعداد اندکی از این موافقتنامه‌ها کلیه عوارض کالاها را حذف کرده‌اند و متوسط تعرفه‌های ترجیحی بخش کشاورزی در سطح بالایی نگه داشته شده‌اند و امتیازهای اعطایی در قالب موافقتنامه‌های تجارت منطقه‌ای طبیعتاً بسیار اندک مانده است. به علاوه، در هیچ یک از این موافقتنامه‌ها حذف عمده‌ای در تعرفه‌های بالای محصولات کشاورزی صورت نگرفته است. استفاده از روش فهرست مثبت در اعطای امتیازها در مورد محصولات کشاورزی در بسیاری از این موافقتنامه‌ها حیطه امتیازات بالقوه را محدود ساخته است.

مطالب فوق اهمیت بخش کشاورزی در موافقتنامه‌های تجارت منطقه‌ای و لزوم توجه ویژه به

آن را نشان می‌دهد. گروه D8 یکی از ترتیبات منطقه‌ای است که با حضور هشت کشور در حال توسعه یعنی جمهوری اسلامی ایران، ترکیه، پاکستان، بنگلادش، اندونزی، مالزی، مصر و نیجریه شکل گرفته است. این گروه به دنبال برگزاری کنفرانس «توسعه برای همکاری اقتصادی میان کشورهای مزبور»، به طور رسمی در تاریخ ۲۵ خردادماه ۱۳۷۶ (۱۵ ژوئن ۱۹۹۷) با برگزاری اولین اجلاس سران گروه در استانبول آغاز به کار کرد و در سال ۲۰۰۰ طرح ایجاد یک منطقه آزاد تجاری از سوی اعضای آن پیشنهاد شد اما بررسی این موضوع به بعد موکول گردید. از آنجا که گام نخست برای دستیابی به یک منطقه آزاد تجاری، انعقاد موافقتنامه تجارت ترجیحی (PTA)^۱ بین اعضا می‌باشد، اخیراً پیشنهادهایی در این زمینه توسط اعضا مطرح شده است. اما قبل از هر گونه اقدامی، باید جوانب و ابعاد مختلف موضوع بررسی شود و شرکت در مذاکرات با آمادگی کامل صورت گیرد.

معمولاً انعقاد موافقتنامه‌های PTA باعث ایجاد تجارت^۲ و انحراف تجارت^۳ بین اعضا و در نتیجه،

تأثیر در جریانهای تجاری و درآمدهای تعرفه‌ای هر یک از اعضا می‌شود. در این مقاله سعی شده است

---

1. Preferential Trade Agreement

2. trade creation (TC)

3. trade diversion (TD)

با استفاده از یک مدل تعادل جزئی به نام «اسمارت»^۱ و شبیه‌سازی آن، به بررسی آثار کاهش موانع تعرفه‌ای بر جریانهای تجاری، درآمد تعرفه‌ای و تراز تجاری ایران در تجارت محصولات کشاورزی با کشورهای عضو گروه D8 در قالب مفاهیم ایجاد تجارت و انحراف تجارت در دو سناریوی کاهش سراسری تعرفه‌ای ۱۵ و ۳۰ درصد پرداخته شود و سپس آثار این کاهش بر گروه‌های کالایی کشاورزی در سطح دو و شش رقمی طبقه‌بندی سیستم نظام هماهنگ (HS)، تجزیه و تحلیل گردد. جامعه آماری این مطالعه شامل کشورهای عضو گروه D8 است و از آمار متوسط دوره ۲۰۰۲-۲۰۰۳ مستخرج از نرم افزار آماری PC/TAS^۲ استفاده شده است. همچنین آمار تعرفه‌های ایران از کتاب مقررات صادرات و واردات (سال ۱۳۸۳)، و اطلاعات تعرفه‌ای سایر کشورهای عضو D8 از سایتهای مرتبط با بانک جهانی^۳ اخذ شده است. ساختار مقاله بدین شرح می‌باشد: در قسمت بعدی وضعیت تجارت و ساختار تعرفه‌ای ایران و سایر کشورهای عضو گروه D8 در بخش کشاورزی بررسی می‌گردد. سپس به مبانی نظری و مطالعات انجام شده پرداخته می‌شود و در ادامه، مدل مورد استفاده ارائه می‌گردد. پس از آن، آثار کاهش تعرفه‌ای تحت دو سناریوی کاهش ۱۵ و ۳۰ درصدی محاسبه می‌شود و نتایج مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد. بخش پایانی نیز به جمع‌بندی و ملاحظات اختصاص دارد.

وضعیت تجارت ایران با گروه D8 در زمینه محصولات کشاورزی^۴ و ساختار تعرفه‌ای موجود

بررسیهای آماری نشان می‌دهد طی دوره ۲۰۰۲-۲۰۰۳ کل تجارت ایران با سایر کشورهای عضو D8 (مجموع صادرات و واردات) در حدود ۱۳۷۷ میلیون دلار بوده که ۲۰۵/۳ میلیون

۱. Smart

۲ personal computer trade analysis system

۳. <http://www.wits.worldbank.org>

۴. در این مقاله محصولات کشاورزی شامل محصولات تحت پوشش موافقتنامه کشاورزی سازمان جهانی

تجارت، تعریف شده بر اساس سیستم هماهنگ طبقه‌بندی محصولات (HS) می‌باشد. این محصولات فصول ۱

تا ۲۴ نظام هماهنگ تعرفه‌های گمرکی را به استثنای ماهی و فراورده‌های آن (کد ۰۳) و همچنین گروهی

محدود از محصولات دیگر مانند محصولات جنگلی (بخشهایی از کد ۰۶) را در بر می‌گیرد.

آثار برقراری تعرفه‌های ...

دلار (۱۴/۹ درصد) از آن تعلق به محصولات کشاورزی داشته است. در میان کشورهای عضو گروه D8 پاکستان عمده‌ترین شریک تجاری ایران در زمینه تجارت محصولات کشاورزی محسوب شده که حدود ۹۸/۸ میلیون دلار (۴۸ درصد) از کل تجارت محصولات کشاورزی ایران با گروه D8 را به خود اختصاص داده است. در این باره به ترتیب کشورهای مالزی با ۴۳ میلیون دلار (۲۱ درصد)، اندونزی با ۲۷/۹ میلیون دلار (۱۳/۶ درصد)، ترکیه با ۲۷/۷ میلیون دلار (۱۳/۵ درصد)، مصر با ۵/۳ میلیون دلار (۲/۶ درصد) و بنگلادش با ۲ میلیون دلار (۱/۱ درصد) در رتبه‌های بعدی قرار دارند. یادآوری می‌شود که طی دوره مذکور ایران هیچ‌گونه تجارتی با نیجریه نداشته است.

در جدول ۱ کل صادرات و نیز صادرات محصولات کشاورزی ایران به سایر کشورهای عضو گروه D8 ارائه شده است. مطابق این جدول، ارزش کل صادرات غیرنفتی ایران طی دوره مورد بررسی (معادل ۳۶۷ میلیون دلار) به اعضای گروه D8 تعلق داشته که ۴۲/۷ میلیون دلار آن (۱۲ درصد) مربوط به محصولات کشاورزی بوده است. پاکستان با داشتن حدود ۲۶/۴ میلیون دلار (۶۲ درصد) از کل صادرات محصولات کشاورزی ایران به گروه D8 واردات محصولات کشاورزی از ایران، مهم‌ترین بازار صادراتی محصولات کشاورزی ایران در بین کشورهای مورد بررسی محسوب شده و محصولات کشاورزی، حدود ۲۳ درصد از کل صادرات ایران به کشور مذکور را تشکیل داده است.

در جدول ۳ صادرات محصولات کشاورزی ایران به کشورهای عضو گروه D8 برحسب گروه‌های کالایی (کدهای دو رقمی HS) ارائه شده است. بر اساس جدول مذکور، صادرات ایران در قالب ۱۳ گروه کالایی مختلف انجام پذیرفته و میوه‌های خوراکی (کد ۰۸) و سبزیجات و نباتات خوراکی (کد ۰۷) عمده‌ترین گروه‌های کالایی صادراتی ایران به شمار آمده‌اند که در مجموع بیش از ۹۰ درصد از کل صادرات محصولات کشاورزی ایران به کشورهای مورد بررسی را به خود اختصاص داده‌اند.

در جدول ۱ تعداد ردیف‌های تعرفه‌ای صادراتی ایران بر حسب کدهای شش رقمی HS به تفکیک کل کالاها و محصولات کشاورزی ارائه شده است. بر اساس جدول مذکور، صادرات اقلام کشاورزی ایران در قالب ۴۵ کد کالایی صورت پذیرفته است. همچنین اقلام عمده کالاهای کشاورزی صادراتی ایران، میزان صادرات و سهم هریک از کل صادرات کالاهای کشاورزی عبارتند از: نخود (کد ۰۷۱۳۲۰) با ۱۰۶۱۸ هزار دلار (۲۴/۴ درصد)؛ خرما (کد ۰۸۰۴۱۰) با ۸۸۹۴ هزار دلار

(۲۰/۴ درصد)؛ کشمش (کد ۰۸۰۶۲۰) با ۵۲۴۲ هزار دلار (۱۲ درصد)؛ بادام بدون پوست (کد ۰۸۰۲۱۲) با ۳۷۴۹ هزار دلار (۸/۶ درصد) و سبزیجات غلاف‌دار خشک (کد ۰۷۱۳۹۰) با ۲۸۷۱ هزار دلار (۶/۶ درصد).

اقلام فوق در مجموع بیش از ۷۳ درصد از کل صادرات محصولات کشاورزی ایران به کشورهای عضو گروه D8 را به خود اختصاص داده‌اند.

همچنین در جدول ۱ میانگین تعرفه کشورهای عضو گروه D8 بر واردات ایران به تفکیک کل کالاها و محصولات کشاورزی ارائه شده است. بر اساس جدول مذکور، میانگین تعرفه‌های مجموع کشورهای عضو D8 بر واردات محصولات کشاورزی از ایران (صادرات ایران) معادل ۱۷/۱ درصد و بیش از متوسط تعرفه آنها بر کل واردات از ایران (۹/۲ درصد) بوده است. بررسی این ردیف‌های تعرفه‌ای نشان می‌دهد که ۵۶ درصد از تعرفه‌ها زیر ۱۰ درصد و در این میان حدود ۲۰ درصد از کل تعرفه‌ها نیز صفر بوده است. همچنین بررسیها نمایان می‌سازد بالاترین نرخهای تعرفه به ترتیب به کیوی (کد ۰۸۱۰۵۰) معادل ۵۶/۴ درصد، میوه‌های سخت پوست بدون پوست (کد ۰۸۰۲۳۲) معادل ۴۳/۶ درصد و سیب درختی (کد ۰۸۰۸۱۰) معادل ۴۰ درصد تعلق داشته است.

جدول ۱. صادرات ایران به کشورهای عضو گروه D8 و ساختار تعرفه‌ای آن کشورها (متوسط دوره ۲۰۰۲-۲۰۰۳)

نام کشور	ارزش کل صادرات ایران (میلیون دلار)	ارزش صادرات محصولات کشاورزی (میلیون دلار)	سهم کشاورزی از کل صادرات به هر کشور (درصد)	سهم هر کشور در کل صادرات کشاورزی ایران به D8 (درصد)	تعداد ردیف‌های تعرفه‌ای		میانگین حساسی تعرفه (درصد)	
					کالاها	کشاورزی	کشاورزی	کالاها
پاکستان	۱۱۶	۲۶/۴	۲۳	۶۲	۱۲۳	۲۳	۱۳/۷	۱۵/۲
ترکیه	۱۱۳	۴/۶	۴	۱۱	۱۶۲	۱۸	۶/۶	۲۶/۸
اندونزی	۶۳	۱/۷	۳	۴	۴۱	۶	۲/۹	۵
مالزی	۵۴	۴	۷	۹	۷۴	۱۲	۳/۸	۲/۱
مصر	۱۰/۶	۳/۸	۳۶	۹	۳۲	۶	۲۱/۶	۳۳/۳
بنگلادش	۱۰/۳	۲/۲	۲۲	۵	۱۴	۴	۱۹/۳	۲۲/۵
گروه D8	۳۶۷	۴۲/۷	۱۲	۱۰۰	۳۳۵	۴۵	۹/۲	۱۷/۱

مأخذ: محاسبات تحقیق بر اساس نرم افزار آماری بانک جهانی PC/TAS؛ قانون مقررات صادرات و واردات (سال ۱۳۸۳) و

<http://www.wits.worldbank.org>

آثار برقراری تعرفه‌های ...

در جدول ۲ وضعیت واردات محصولات کشاورزی از سایر کشورهای عضو گروه D8 به ایران ارائه شده است. طی دوره ۲۰۰۲-۲۰۰۳ ارزش کل واردات ایران از اعضای D8 معادل ۱۰۱۰ میلیون دلار و ۱۶۳ میلیون دلار (۱۶ درصد) از آن مربوط به واردات محصولات کشاورزی بوده است. مطابق جدول ۲، پاکستان مهمترین بازار وارداتی ایران محسوب شده و ۷۲/۴ میلیون دلار (۸۷ درصد) از کل واردات ایران در زمینه محصولات کشاورزی از گروه D8 را به خود اختصاص داده است.

جدول ۲. واردات و ساختار تعرفه‌ای ایران در تجارت با کشورهای عضو گروه D8 (متوسط دوره ۲۰۰۲-۲۰۰۳)

نام کشور	ارزش کل واردات کالاها (میلیون دلار)	ارزش واردات محصولات کشاورزی (میلیون دلار)	سهم واردات محصولات کشاورزی از کل واردات ایران (درصد)	تعداد ردیفهای تعرفه‌ای		میانگین حسابی تعرفه	
				کالاها	کشاورزی	کشاورزی	کالاها
بنگلادش	۴۰/۴	۰	۰	۸	۰	۱۲/۵	-
مصر	۹/۸	۱/۵	۱۶	۲۰	۰/۹	۱۳/۴	۱۰
اندونزی	۱۴۲	۲۶/۳	۱۹	۱۳۰	۱۶/۲	۱۸/۷	۱۸/۶
مالزی	۲۵۸	۳۹/۳	۱۵	۲۶۳	۲۴/۲	۱۶/۳	۱۹/۵
پاکستان	۸۴	۷۲/۴	۸۷	۱۶۱	۴۴/۵	۱۹/۸	۳۵/۹
ترکیه	۴۷۷	۲۳/۱	۵	۸۳۳	۱۴/۲	۱۷/۸	۳۰/۴
گروه D8	۱۰۱۰	۱۶۳	۱۶	۱۰۵۰	۱۰۰	۱۷/۶	۲۵/۴

مأخذ: محاسبات تحقیق بر اساس نرم افزار آماری بانک جهانی PC/TAS؛ قانون مقررات صادرات و واردات (سال ۱۳۸۳) و <http://www.wits.worldbank.org>

در جدول ۳ گروه‌های کالایی وارداتی (محصولات کشاورزی) ایران از اعضای گروه D8 برحسب کدهای دو رقمی HS ارائه شده است. بر اساس جدول مذکور، واردات محصولات کشاورزی در ۱۴ گروه کالایی انجام پذیرفته است. غلات (کد ۱۰) و چربیها و روغنهای حیوانی و نباتی (کد ۱۵) عمده‌ترین گروه‌های کالایی کشاورزی وارداتی ایران به شمار آمده و در مجموع، بیش از ۹۵ درصد از کل واردات محصولات کشاورزی ایران از گروه D8 را تشکیل داده‌اند.

همچنین در جدول ۲ تعداد ردیفهای تعرفه‌های وارداتی ایران بر حسب کدهای شش رقمی HS به تفکیک کل کالاها و محصولات کشاورزی ارائه شده است. بر اساس جدول مذکور، واردات اقلام کشاورزی ایران در قالب ۳۸ کد کالایی شش رقمی HS انجام پذیرفته است. اقلام عمده کالاهای کشاورزی وارداتی ایران، میزان واردات و سهم هر یک از کل واردات کالاهای کشاورزی عبارتند از: برنج (کد ۱۰۰۶۳۰) با ۷۰۱۲۱ هزار دلار (۴۳ درصد)؛ روغن نخل و اجزای آن (کد ۱۵۱۱۹۰) با ۲۹۸۷۴ هزار دلار (۲۱/۴ درصد)؛ روغن خام نخل (کد ۱۵۱۱۱۰) با ۲۲۹۱۴ هزار دلار (۱۶/۴ درصد)؛ موز (کد ۰۸۰۳۰۰) با ۲۸۵۸ هزار دلار (۲/۱ درصد)؛ چربیها و روغنهای حیوانی و نباتی (کد ۱۵۱۶۲۰) با ۲۳۰۸ هزار دلار (۱/۷ درصد).

اقلام فوق بیش از ۹۲ درصد از کل واردات کالاهای کشاورزی ایران از گروه D8 را تشکیل می‌دهند. در جدول ۲ میانگین تعرفه‌های ایران به تفکیک کل کالاها و محصولات کشاورزی نیز ارائه شده است. بر اساس جدول مذکور، میانگین تعرفه ایران بر واردات کالاهای کشاورزی از اعضای D8 معادل ۲۵/۴ درصد و بالاتر از متوسط تعرفه ایران بر کل واردات از اعضای D8 (۱۷/۶ درصد) و بیشتر از متوسط تعرفه‌های اعضای D8 بر واردات محصولات کشاورزی از ایران (۱۷/۱ درصد) بوده است. بررسیها همچنین نشان می‌دهد ۲۸ درصد از تعرفه واردات محصولات کشاورزی از گروه مذکور زیر ۱۰ درصد و مابقی بالای این نرخ و حداکثر تعرفه‌های ایران بر واردات کالاهای کشاورزی مربوط به فندق بدون پوست (کد ۰۸۰۲۲۲) معادل ۱۰۰ درصد و برنج (کد ۱۰۰۶۳۰) و شلتوک (کد ۱۰۰۶۱۰) معادل ۵۲ درصد بوده است.

بررسی تجارت (کل صادرات و واردات محصولات کشاورزی) ایران با کشورهای عضو D8 در زمینه محصولات کشاورزی نمایان می‌سازد که کسری تراز تجاری ایران با کشورهای مذکور در بخش کشاورزی معادل ۱۲۰ میلیون دلار و کل درآمدهای تعرفه‌ای ایران بر اثر واردات از سایر اعضای D8 نیز معادل ۴۹ میلیون دلار بوده است.

آثار برقراری تعرفه‌های ...

جدول ۳

مبانی نظری و مطالعات انجام شده

نظریات گوناگونی در خصوص آثار موافقتنامه‌های ترجیحی (PTA,s) بین کشورها بر روابط تجاری آنها ارائه شده است که در بین آنها ژاکوب واینر (۱۹۵۰) از پیشگامان ارائه این گونه نظریات می‌باشد. در سالهای بعد اقتصاددانانی مانند لیپی، لنکستر، هری جانسون و جیمز مید به تکمیل و گسترش نظریه واینر پرداختند. «نظریه واینر» بر این اعتقاد استوار است که موافقتنامه‌های ترجیحی تجارت چون با آزادسازی غیرتبعیضی تجارت تفاوت دارد، می‌تواند تجارت را در بین اعضا گسترش دهد (ایجاد تجارت) ولی در عین حال رفاه آنان و رفاه جهانی را کاهش دهد و تجارت را در کشورهایی که در تولید کالاهای وارداتی اعضای موافقتنامه کارایی دارند منحرف سازد (انحراف تجارت) و در نهایت از طریق جایگزینی محصولات کیفیت بالا با محصولات کیفیت پایین سبب کاهش رفاه مصرف‌کننده در بین اعضا و عدم تخصیص بهینه منابع شود. واینر معتقد است که آزادسازی‌های تبعیضی در قالب موافقتنامه‌های ترتیبات ترجیحی و اتحادیه گمرکی دارای دو اثر متفاوت است؛ از یک طرف سبب افزایش رقابت و تجارت در بین اعضا می‌شود، که این خود گامی به سوی آزادسازی تجارت است، و از طرف دیگر این ترتیبات می‌تواند سبب افزایش حمایت و افزایش محدودیتها بر رقابت در بقیه نقاط جهان شود که این نیز خود عاملی در جهت حمایتگرایی است. چاچولیادس (Chacholiades, 1990) معتقد است نظریه اتحادیه گمرکی با شرط بهینه پاراتو و حداکثرسازی رفاه ملازمه و سازگاری ندارد زیرا وجود تعرفه مشترک خارجی با این شرط مغایر است و در نتیجه اتحادیه گمرکی مورد خاصی از نظریه بهینه دوم است. او در بیان «نظریه واینر» می‌گوید که به هر حال اثر یک اتحادیه گمرکی بر رفاه بستگی به این دارد که از دو اثر ایجاد تجارت و انحراف تجارت کدام یک قویتر از دیگری باشد. او همچنین معتقد است که واینر در تجزیه و تحلیل خود فقط اثر تولیدی را مدنظر داشته است در حالی که در ایجاد اتحادیه گمرکی باید به اثر افزایش مصرف که خود موجب افزایش تجارت و بهبود در رفاه می‌باشد نیز توجه کرد.

آثار برقراری تعرفه‌های ...

بگواتی و پاناگاریا (Bhagwati and Panagariya, 1996) استدلال کرده‌اند که موافقتنامه‌های ترتیبات ترجیحی فرصتهایی برای صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس و تخصص‌گرایی به وجود آورده و راهی برای کشورهای در حال توسعه باز کرده است تا بتوانند به محدودیت‌های مربوط به بازارهای کوچک فائق آیند. در این زمینه کروگمن (Krugman, 1991) و فرانکل و دیگران (Frankel & et al., 1995) این مسئله را به دلیل کاهش هزینه‌های حمل و نقل، عاملی برای توجیه منافع تجاری قلمداد نموده‌اند. اما بگواتی و پاناگاریا در مطالعه خود نشان داده‌اند که این نظریه قابل دفاع نیست. کمپ ون نظریه‌ای را ارائه کرد که بعدها توسط اوایما تکمیل شد. آنها معتقدند که همواره امکان ایجاد یک اتحادیه گمرکی با رفاہ بالاتر بین کشورهای عضو PTA وجود دارد در حالی که کشورهای غیر عضو در همان سطح اولیه رفاهی باقی می‌مانند (ارباب، ۱۳۸۰).

مطالعات متعددی برای برآورد و اندازه‌گیری آثار ایجاد مناطق آزاد و یا موافقتنامه‌های ترتیبات ترجیحی انجام شده است. از جمله مطالعات خارجی که از مدل‌های تعادل جزئی به منظور اندازه‌گیری آثار مذکور استفاده کرده‌اند می‌توان به این موارد اشاره کرد: جاجیا و تلجر (Jachia & Teljeur, 1998)، تاسیکاتا (Tsikata, 1999)، باس و دیگران (Busse & et al., 2000) و وان سونتر و تمبی (Van Seventer & Thembi, 2001). جامعترین و کاملترین این مطالعات، تحقیق جاجیا و تلجر، از کارشناسان بانک جهانی، است که آثار موافقتنامه ناحیه تجارت آزاد (FTA)^۱ بر جریان تجاری دوطرفه بین افریقای جنوبی و اتحادیه اروپا (EU)^۲ را بررسی کردند. در داخل کشور نیز مطالعات پراکنده‌ای با به کارگیری مفاهیم ایجاد و انحراف تجارت مفاهیم پذیرفته‌است که مطالعات اشرف‌زاده (۱۳۷۵)، ارباب (۱۳۸۰) و ثاقب (۱۳۸۴) از آن جمله می‌باشند. در مطالعه اخیر با استفاده از یک مدل تعادل جزئی، آثار ایجاد و انحراف تجارت در موافقتنامه تجارت ترجیحی دو جانبه بین ایران و پاکستان مورد بررسی قرار گرفته‌است.

روش‌شناسی تحقیق

-
1. Free Trade Area(FTA)
  2. European Union(EU)

به طور کلی تحلیلهای کمی اثر ایجاد مناطق تجارت آزاد بر جریانهای تجاری بین دو کشور از طریق مدل‌های تعادل عمومی و یا در چارچوب مدل‌های تعادل جزئی انجام می‌شود. مدل‌های تعادل عمومی، علی‌رغم توانمندیهایی که دارد، در مطالعاتی نظیر مطالعه حاضر، علاوه بر داشتن مشکل دسترسی و قابل اعتماد بودن داده‌ها و انواع سریهای زمانی، توانایی بیان جزئیات خطوط تعرفه‌ای در مورد آثار موافقتنامه‌ها را نیز ندارد و معمولاً به توصیف آثار تعرفه‌های تبعیضی ترجیحی بر کل اقتصاد و پیوندهای بین بخشی می‌پردازد. در عمل نیز مذاکره کنندگان موافقتنامه‌های تجارت ترجیحی بیشتر به تحلیلهای جزئی در سطح کالایی نیاز دارند، چون تحلیلهای جزئی روی کل دامنه متغیرها، مقایسه را برای آنان مشکل می‌سازد. لذا در مدل‌های تعادل جزئی نتایج به تفصیل در سطح کالایی قابل ارائه است و به همین علت امکان بررسی دقیق آثار تغییر سیاستهای تجاری بر تجارت فراهم می‌آید. به علاوه داده‌ها و اطلاعات مورد نیاز در این گونه مدلها نیز در مقایسه با سایر شکلهای ارزیابی کمتر است.

با توجه به هدف این مقاله که در واقع برآورد و تعیین آثار کاهش موانع تعرفه‌ای بر تجارت محصولات و کالاهای بخش کشاورزی در چارچوب یک موافقتنامه تجارت ترجیحی بین اعضای گروه D8 می‌باشد، مدل تعادل جزئی مورد نظر است. یکی از مدل‌های تعادل جزئی ایستا «اسمارت» می‌باشد که به طور مشترک توسط آنکتاد و بانک جهانی تدوین شده و در جریان مذاکرات دور اروگوئه از طرف کشورها مورد استفاده وسیعی قرار گرفته است (Jachia & Teljeur., 1998). این مدل برای شبیه‌سازی آثار پیشنهادی یک موافقتنامه ناحیه تجارت آزاد (FTA) بر جریانهای تجاری دو جانبه یا چندجانبه با دیگر شرکای تجاری به کار می‌رود.

شبیه‌سازی اسمارت توسط برخی از کشورها در مذاکرات تجاری به کار رفته و مزایای مختلفی دارد از جمله آنکه کاربرد عملی این روش شناسی آسان و ساده‌سازی و ارزیابی متغیرهای مورد استفاده در مدل امکانپذیر است. نتایج مطالعه آثار ایجاد مناطق تجارت آزاد بر جریانهای تجاری بین دو کشور به تفصیل در سطح خطوط تعرفه شش‌رقمی به صورت تحلیلهای کمی مرحله‌ای قابل ارائه است. به همین علت امکان بررسی دقیق آثار تغییر سیاستهای تجاری بر تجارت فراهم می‌آید. داده‌ها و اطلاعات مورد نیاز مدل اسمارت در مقایسه با سایر شکلهای ارزیابی کمتر است. این مدل می‌تواند تصویر آشکاری از آنچه مذاکره‌کننده نیاز دارد، بخصوص در مورد بخشهای خاصی از

آثار برقراری تعرفه‌های ...

اقتصاد که در مذاکرات مفیدتر است، در اختیار مذاکره‌کننده قرار دهد. در این روش آثار تغییر سطوح تعرفه در الگوی تجاری کشورهای عضو هر موافقتنامه تجاری در سطوح کالایی مورد ارزیابی قرار می‌گیرد (همان منبع).

در مدل مذکور برای تعیین آثار موافقتنامه، سمت واردات و صادرات به صورت جداگانه بررسی و سپس با تلفیق آنها به تعیین اثر خالص اقدام می‌شود. پیش‌بینی شبیه‌سازی اسمارت به طور مستقیم متأثر از سه متغیر کلیدی یعنی سطح جاری واردات، اندازه کاهش تعرفه و کشش تقاضای واردات است و کل آثار ایجاد منطقه آزاد تجاری از طریق مجموع دو اثر ایجاد تجارت (TC) و انحراف تجارت (TD) محاسبه می‌گردد.

الف) ایجاد تجارت (TC): این مقوله افزایش واردات ایران بر اثر کاهش قیمت نسبی کالاهای وارداتی را اندازه‌گیری می‌کند و در واقع مشخص می‌نماید که این واردات جایگزین تولیدات داخلی ایران می‌شود و در نتیجه این امر افزایش خالص در واردات ایران از گروه D8 و کاهش خالص در تولیدات داخلی ایران رخ می‌دهد. در این حالت کالاهای وارداتی با هزینه‌های کمتر از کشور عضو موافقتنامه جایگزین تولیدات داخلی ایران با هزینه‌های نسبتاً بالاتر می‌شود.

برای اندازه‌گیری ایجاد تجارت از یک تابع تقاضای واردات ساده شده استفاده می‌شود

که در آن واردات کالای i از کشور k توسط کشور j انجام می‌پذیرد:

$$M_{ijk} = f(Y_j, P_{ij}, P_{ik}) \quad (1)$$

که در آن Y_i درآمد ملی کشور j و P_{ik} و P_{ij} قیمت کالای i به ترتیب در کشورهای k و j است.

تابع عرضه صادرات ساده شده کالای i از کشور k را به صورت زیر می‌توان تعریف

نمود:

$$X_{ikj} = f(P_{ikj}) \quad (2)$$

معادله تعادل در تجارت بین دو کشور j و k در یک مدل تعادل جزئی استاندارد به

صورت زیر تعریف می‌شود:

$$M_{ijk} = X_{ikj} \quad (3)$$

در شرایط تجارت آزاد قیمت داخلی کالای وارداتی i از کشور k در کشور j ، با تغییراتی که در نرخ تعرفه ارزشی کشور j (t_{ijk}) رخ می‌دهد، به صورت زیر است:

$$P_{ijk} = P_{ikj}(1 + t_{ijk}) \quad (4)$$

به منظور دستیابی به رابطه ایجادتجارت، ابتدا مشتق کلی از رابطه قیمت (رابطه ۴) گرفته می‌شود:

$$dP_{ijk} = P_{ikj} dt_{ijk} + (1 + t_{ijk}) dP_{ikj} \quad (5)$$

با جایگزینی رابطه‌های ۴ و ۵ در رابطه کشش تقاضای واردات کالای i از کشور k توسط کشور j رابطه زیر حاصل خواهد شد:

$$\frac{dM_{ijk}}{M_{ijk}} = \eta_i^m \left(\frac{dt_{ijk}}{1 + t_{ijk}} + \frac{dP_{ijk}}{P_{ikj}} \right) \quad (6)$$

با الهام از رابطه ۳ و مشتق‌گیری کلی از آن، رابطه $\frac{dM_{ijk}}{M_{ijk}} = \frac{dX_{ikj}}{X_{ikj}}$ منتج می‌شود که

برای بیان معادله عرضه کالای i از آن می‌توان استفاده کرد.

با جایگزینی رابطه $\frac{dP_{ikj}}{P_{ikj}} = \frac{1}{\gamma_i^e} \frac{dM_{ijk}}{M_{ijk}}$ در معادله ۶ امکان محاسبه اثر ایجاد تجارت

به وجود می‌آید که معادل رشد صادرات کشور k در صادرات کالای i به کشور j است:

$$TC = M_{ijk} \eta_i^m \frac{dt_{ijk}}{[(1 + t_{ijk})(1 - \eta_i^m / \gamma_i^e)]} \quad (7)$$

یکی از فروض این مدل، فرض کشش بی‌نهایت عرضه است. اگر کشش صادرات به

سمت بی‌نهایت میل کند ($\gamma_i^e \rightarrow \infty$) آنگاه رابطه ۷ را می‌توان به صورت ساده‌تر بیان کرد:

$$TC = M_{ijk} \eta_i^m \frac{dt_{ijk}}{(1 + t_{ijk})} \quad (8)$$

که در آن M_{ijk} واردات اولیه کالای i از کشور k ، $\frac{dt_{ijk}}{(1 + t_{ijk})}$ تغییرات سطوح تعرفه‌ای

کالای i در کشور j و η_i^m کشش تقاضای واردات کالای i از کشور k توسط کشور j است.

رابطه ۸ برای ایران به صورت $TC_{IRAN} = M_{IRAN} \eta_i^{IRAN} \frac{dt_{IRAN}}{(1 + t_{IRAN})}$ قابل استفاده می‌باشد.

آثار برقراری تعرفه‌های ...

در مدل‌های تجارت، کشش‌های صادرات و واردات و متغیرهای سیاست تجاری از متغیرهای کلیدی به شمار می‌آیند. مطابق با فرضیه آرمینگتون (۱۹۶۹)، کشش‌های جانشینی بین کالاها با استفاده از کشش‌های تقاضای واردات و صادرات، که در مدل‌های تجربی دیگر برآورد شده‌است، به یکدیگر مرتبط می‌شوند و در این زمینه می‌توان از برآوردهای تجربی تحقیقات دیگر استفاده کرد (مجبی، ۱۳۷۴). به عنوان مثال استرن و همکارانش (Stern & et al., 1976) در مجموعه‌ای برخی از کشش‌های تجاری را، که بهترین تخمین در مورد مناطق و کالاهاى مختلف بوده‌اند، جمع‌آوری کرده‌اند؛ اغلب این کشش‌های برآوردی نسبتاً پایین و حول و حوش یک بوده‌اند و تحقیقات انجام یافته در این زمینه طی سالهای متمادی، منطقی بودن آنها را از لحاظ نظری به اثبات رسانده‌است. گامد (Gumede, 2000) نیز مقدار $1/56$ - را برای کشش قیمتی واردات افریقای جنوبی برآورد کرده که در مطالعه آنکتاد مقدار $1/5$ - برای کشش قیمتی تقاضای واردات تمام کالاها مورد استفاده قرار گرفته است (Jachia & Teljeur, 1998). هرچند به کاربرد کشش یکسان برای تمامی کالاها رضایت‌بخش نیست، اما برآورد کشش قیمتی تقاضای واردات برای کشورهای در حال توسعه همواره با مشکلاتی روبه‌رو می‌باشد به طوری که علامت کشش برخی از تخمینها بر خلاف جهت و به عنوان مثال مبین افزایش تقاضای واردات بر اثر افزایش قیمت است. علاوه بر آن، در مورد برخی از کالاها نیز هیچ‌گونه تخمینی وجود ندارد.

بنابراین، در این مقاله نیز به منظور دستیابی به نتایج منطقی‌تر، از مطالعه آنکتاد استفاده شده است؛ زیرا در آن کشش تقاضای واردات برای کشورهای در حال توسعه نسبتاً بی‌کشش و معادل $0/85$ - و برای کشورهای توسعه‌یافته برابر $1/5$ - در نظر گرفته شده است. همچنین به تبعیت از مطالعه مذکور کشش جانشینی برای تمام کالاها نیز $1/5$ - فرض شده است.

(ب) انحراف تجارت (TD): انحراف تجاری افزایش در واردات ایران از گروه D8 به دلیل کاهش در قیمت نسبی کالاهاى وارداتی نسبت به سایر شرکای تجاری است که در واقع ترکیب جغرافیایی واردات را تغییر می‌دهد. بر اساس بزرگتر و یا کوچکتر بودن آثار ایجاد و انحراف تجارت، رفاه در ایران به دلیل تغییر واردات کالا از کشور تولیدکننده با کارایی بالاتر

به سمت کشور تولیدکننده با کارایی پایین تر، افزایش یا کاهش خواهد یافت. ولی مجموع واردات ایران بدون تغییر باقی می ماند، ولی در عین حال این انحراف تجارت منجر به تخصیص ناکارآمد منابع خواهد شد. انحراف واردات متأثر از کشش جانشینی واردات از یک کشور نسبت به سایر منابع است. کشش جانشینی نشان می دهد که چگونه واردات از سایر کشورها به واردات از کشور عضو موافقتنامه انتقال می یابد. تغییر قیمت نسبی واردات از سایر کشورها نسبت به واردات از کشور عضو، که خود ناشی از تغییرات تعرفه است، باعث انتقال منحنی تقاضای واردات می شود. کشش جانشینی درصد تغییرات سهم نسبی واردات از دو منبع مختلف به دلیل یک درصد تغییر در قیمت نسبی آن کالای همگن از دو منبع مذکور می باشد که به صورت زیر تعریف می شود:

$$\sigma_m = \frac{\Delta \left(\frac{\sum_k M_{ijk}}{\sum_K M_{ijK}} \right) / \left(\frac{\sum_k M_{ijk}}{\sum_K M_{ijK}} \right)}{\Delta \left(\frac{P_{ijk}}{P_{ijK}} \right) / \left(\frac{P_{ijk}}{P_{ijK}} \right)} \quad (9)$$

که در آن k نشاندهنده کشور عضو موافقتنامه و K مبین سایر کشورهای جهان است. با بازنویسی مجدد معادله ۹ و تغییر در بیان ریاضی آن می توان معادله ای را برای محاسبه اثر انحراف تجارت به صورت زیر تعریف کرد:

$$TD_{ijk} = \frac{M_{ijk}}{\sum_k M_{ijk}} \times \frac{\sum_k M_{ijk} \sum_K M_{ijK} \frac{\Delta(P_{ijk} / P_{ijK})}{(P_{ijk} / P_{ijK})} \sigma_m}{\sum_k M_{ijk} + \sum_K M_{ijK} + \sum_k M_{ijk} \frac{\Delta(P_{ijk} / P_{ijK})}{(P_{ijk} / P_{ijK})} \sigma_m} \quad (10)$$

که در آن TD_{ijk} میزان انحراف تجارت، M_{ijk} ارزش واردات از کشور عضو موافقتنامه، M_{ijK} واردات از کشورهای غیر عضو و σ_m کشش جانشینی واردات کالا (که به تبعیت از مدل اسمارت این کشش برای تمام کالاها ۱/۵- فرض شده است) می باشد.

$$\frac{dRp^{IRAN}}{Rp^{IRAN}} = \frac{\Delta \left(\frac{P_{ijk}}{P_{ijK}} \right)}{\left(\frac{P_{ijk}}{P_{ijK}} \right)} = \frac{(1 + T_{li}^{IRAN})}{(1 + T_{li}^{other})} - 1 \quad (11)$$

رابطه ۱۰ را می توان برای محاسبه آثار انحراف تجارت برقراری تعرفه ترجیحی بین

آثار برقراری تعرفه‌های ...

اعضای D8 ساده کرد؛ همان طور که لایرد و یتس (Laird & Yeats, 1986) این عمل را برای EU و ROW^۱ انجام داده‌اند. بنابراین انحراف تجارت ایران بر اثر کاهش تعرفه‌های کالاهای وارداتی اعضای D8 از ایران با تغییر معادله ۱۰ به صورت زیر قابل محاسبه است:

$$TD_{IRAN} = \frac{M_{IRAN} + M_{ROW} \left(\frac{1+t_{IRAN}^1}{1+t_{IRAN}^0} - 1 \right) \sigma_m}{M_{IRAN} + M_{ROW} + M_{IRAN} \left(\frac{1+t_{IRAN}^1}{1+t_{IRAN}^0} - 1 \right) \sigma_m} \quad (12)$$

رابطه فوق افزایش واردات ایران از گروه D8 را بر اثر کاهش تعرفه‌های ایران نشان می‌دهد. مقدار کل افزایش واردات ایران از گروه D8 معادل مجموع TC_{IRAN} و TD_{IRAN} و همچنین مقدار کل افزایش صادرات ایران به گروه D8 معادل مجموع $TC_{D8-Group}$ و $TD_{D8-Group}$ می‌باشد.

تحلیل نتایج

۱. آثار ایجاد و انحراف تجارت

با به کارگیری مدل شبیه‌سازی اسمارت، آثار ایجاد و انحراف تجارت در بخش کشاورزی کشورهای عضو گروه D8 بر ایران و برعکس تحت دو سناریوی کاهش تعرفه‌ای ۱۵ و ۳۰ درصد برآورد شده است. از آنجا که به پیروی از مدل مذکور دو مقدار ۰/۸۵- و ۱/۵- برای کشش واردات در نظر گرفته شده، در هر سناریو دو برآورد از اثر ایجاد تجارت حاصل گردیده است. همچنین برای ارائه نتایج، ابتدا محاسبات در سطح کدهای شش رقمی HS انجام گرفته و سپس در سطح کدهای دو رقمی و در نهایت در سطح کل تجارت تجمیع شده است.^۲

نتایج کلی برآورد آثار ایجاد و انحراف تجارت در جدول ۴ ارائه شده است. بر اساس جدول مذکور، در سمت صادرات محصولات کشاورزی ایران به کشورهای عضو گروه D8، ایجاد تجارت در آن کشورها به نفع ایران در سناریوی اول در دامنه ۰/۶۲ تا ۱/۱ میلیون

1 . rest of the world (ROW)

۱. برای اطلاع بیشتر رجوع شود به مأخذ: ثاقب و صادقی یارندی (۱۳۸۵)

دلار و در سناریوی دوم در دامنه بین ۱/۲۵ تا ۲/۲۲ میلیون دلار برآورد گردیده است. اثر انحراف تجارت نیز در سناریوی اول معادل ۰/۴۷ میلیون دلار و در سناریوی دوم معادل ۰/۹۳ میلیون دلار تخمین زده شده است. همچنین در سمت واردات ایران از کشورهای مذکور، ایجاد تجارت در ایران به نفع آن کشورها در سناریوی اول در دامنه بین ۴/۳ تا ۷/۶ میلیون دلار و در سناریوی دوم در دامنه بین ۸/۶ تا ۱۵/۳ میلیون دلار و اثر انحراف تجارت نیز در سناریوی اول معادل ۴/۹ میلیون دلار و در سناریوی دوم معادل ۹/۷ میلیون دلار برآورد شده است.

جدول ۴. آثار کاهش تعرفه بر صادرات و واردات محصولات کشاورزی ایران در تجارت با کشورهای عضو گروه D8

ارقام به میلیون دلار/درصد

کشش تقاضای واردات			
-۱/۵	-۰/۸۵		
۴۲/۷		صادرات ایران به سایر اعضای D8	تجارت بالفعل
۱۶۲/۶		واردات ایران از سایر اعضای D8	
۲۰۵/۳		تجارت ایران با سایر اعضای D8 (واردات+صادرات)	
۲۵/۴		متوسط تعرفه ایران بر واردات محصولات کشاورزی از گروه D8	
۱۷/۱		متوسط تعرفه گروه D8 بر واردات محصولات کشاورزی از ایران	
۱/۱۰	۰/۶۲	ایجاد تجارت در سایر اعضای D8 برای ایران	سناریوی اول (کاهش تعرفه به میزان ۱۵ درصد)
	۰/۴۷	انحراف تجارت در سایر اعضای D8 برای ایران	
۱/۵۷	۱/۰۹	افزایش صادرات ایران به سایر اعضای D8	
۳/۷	۲/۶	درصد تغییرات	
۷/۶	۴/۳	ایجاد تجارت در ایران برای سایر اعضای D8	
	۴/۹	انحراف تجارت در ایران برای سایر اعضای D8	
۱۲/۶	۹/۳	افزایش واردات ایران از سایر اعضای D8	
۷/۷	۵/۷	درصد تغییرات	
۱۴/۱	۱۰/۳	افزایش تجارت ایران با سایر اعضای D8	
۶/۹	۵	درصد تغییرات	

آثار برقراری تعرفه‌های ...

ادامه جدول ۴.

۲/۲۰	۱/۲۵	ایجاد تجارت در سایر اعضای D8 برای ایران	سناریوی دوم (کاهش تعرفه به میزان ۳۰ درصد)
	۰/۹۳	انحراف تجارت در سایر اعضای D8 برای ایران	
۳/۱۳	۲/۱۸	افزایش صادرات ایران به سایر اعضای D8	
۷/۳	۵/۱	درصد تغییرات	
۱۵/۳	۸/۶	ایجاد تجارت در ایران برای سایر اعضای D8	
	۹/۷	انحراف تجارت در ایران برای سایر اعضای D8	
۲۴/۹	۱۸/۳	افزایش واردات ایران از سایر اعضای D8	
۱۵/۳	۱۱/۳	درصد تغییرات	
۲۸/۱	۲۰/۵	افزایش تجارت ایران با سایر اعضای D8	
۱۳/۷	۱۰	درصد تغییرات	

مأخذ: محاسبات تحقیق

۲. تغییرات در تجارت (صادرات و واردات)

همان طور که در بخش روش‌شناسی تحقیق اشاره گردید، مجموع آثار ایجاد و انحراف تجارت در کشورهای عضو گروه D8 به نفع ایران معادل افزایش در صادرات ایران، و مجموع آثار ایجاد و انحراف تجارت در ایران به نفع آن کشورها معادل افزایش در واردات ایران می‌باشد. از این رو، پس از برآورد آثار مزبور، ابتدا تغییرات در صادرات و واردات هر کد کالایی (در سطح شش رقمی HS) و سپس با تجمیع نتایج حاصل، تغییرات در سطح کدهای دو رقمی HS و همچنین کل تجارت، صادرات، واردات و تراز تجاری ایران در تجارت محصولات کشاورزی با هر یک از کشورهای مذکور محاسبه شد.

نتایج کلی در جدول ۴ ارائه شده است. بر اساس جدول مذکور، کل تجارت محصولات کشاورزی ایران پس از کاهش موانع تعرفه‌ای در قالب موافقتنامه تجارت ترجیحی کشورهای عضو گروه D8، تحت سناریوی اول در دامنه بین ۱۰/۳ تا ۱۴/۱ میلیون دلار (بین ۵ تا ۶/۹ درصد) و تحت سناریوی دوم در دامنه بین ۲۰/۵ تا ۲۸/۱ میلیون دلار (بین ۱۰ تا ۱۳/۷ درصد) افزایش خواهد یافت.

صادرات محصولات کشاورزی ایران به کشورهای مورد نظر نیز در سناریوی اول در دامنه بین ۱/۰۹ تا ۱/۵۷ میلیون دلار (بین ۲/۶ تا ۳/۷ درصد) و در سناریوی دوم در دامنه بین ۲/۱۸ تا ۳/۱۳ میلیون دلار (بین ۵/۱ تا ۷/۳ درصد) افزایش خواهد یافت. نتایج کلی برآورد آثار کاهش موانع تعرفه‌ای بر کل تجارت ایران با کشورهای مذکور نشان می‌دهد که در سناریوهای مورد نظر، رشد صادرات محصولات کشاورزی بیش از رشد کل صادرات ایران به آن کشورها خواهد بود. بر اساس محاسبات انجام شده، افزایش صادرات محصولات کشاورزی بیش از ۲۲ درصد کل افزایش در صادرات ایران به کشورهای مذکور می‌باشد.

نتایج در سطح کشوری نشان می‌دهد که حدود ۵۲ درصد از کل افزایش صادرات محصولات کشاورزی ایران مربوط به پاکستان بوده است. سهم سایر اعضای گروه D8 در افزایش صادرات به ترتیب ترکیه ۱۸ درصد، مصر ۱۵ درصد، بنگلادش ۱۱ درصد، اندونزی ۲ درصد و مالزی ۱ درصد می‌باشد.

در جدول ۵ نتایج مبتنی بر کدهای دو رقمی HS حاکی است که در سناریوهای مورد نظر، میوه‌های خوراکی (کد ۰۸)، سبزیجات و نباتات خوراکی (کد ۰۷) و چای، ماته و ادویه (کد ۰۹) بیشترین افزایش در صادرات محصولات کشاورزی ایران را خواهند داشت و بیش از ۸۸ درصد از کل افزایش صادرات محصولات کشاورزی ایران به گروه D8 مربوط به گروه های کالایی فوق خواهد بود. همچنین در سطح کدهای شش رقمی HS نیز ده محصول زیر بیشترین افزایش در صادرات ایران به کشورهای عضو گروه D8 را خواهند داشت:

۱. خرما (کد ۰۸۰۴۱۰)، ۲. کشمش (کد ۰۸۰۶۲۰)، ۳. نخود (کد ۰۷۱۳۲۰)، ۴. پسته (کد ۰۸۰۲۵۰)،
۵. کیوی (کد ۰۸۱۰۵۰)، ۶. گورز (کد ۰۷۱۱۳۰)، ۷. سبزیجات غلاف دار خشک (کد ۰۷۱۳۹۰)،
۸. بادام بدون پوست (کد ۰۸۰۲۱۲)، ۹. مخلوط میوه‌های سخت پوست (کد ۰۸۱۳۵۰) و
۱۰. بادام با پوست (کد ۰۸۰۲۱۱)

محصولات فوق در مجموع حدود ۸۸ درصد از کل افزایش در صادرات محصولات کشاورزی به کشورهای مذکور را به خود اختصاص می‌دهند.

آثار برقراری تعرفه‌های ...

جدول ۵

نتایج برآوردها در مورد افزایش واردات محصولات کشاورزی ایران از گروه D8 حاکی است که این واردات در دامنه بین ۹/۳ تا ۱۲/۶ میلیون دلار (بین ۵/۷ تا ۷/۷ درصد) و در سناریوی دوم در دامنه بین ۱۸/۳ تا ۲۴/۹ میلیون دلار (بین ۱۲/۳ تا ۱۵/۳ درصد) افزایش خواهد یافت. برآوردهای انجام شده در خصوص تغییر در کل واردات ایران از گروه D8 نشان می‌دهد که حدود ۲۵ درصد از کل افزایش در واردات ایران از گروه D8 پس از ایجاد موافقتنامه و کاهش تعرفه‌ها، مربوط به واردات محصولات کشاورزی خواهد بود.

همچنین نتایج در سطح کشورهای گروه D8 حاکی است که بیش از ۸۲ درصد از افزایش واردات از گروه مذکور مربوط به واردات از پاکستان است و سهم افزایش واردات ایران از سایر کشورهای عضو گروه به ترتیب چنین می‌باشد: مالزی ۷ درصد، ترکیه ۶ درصد و اندونزی ۵ درصد. نتایج تغییرات در واردات برحسب کدهای دو رقمی HS در جدول ۶ ارائه شده است. مطابق جدول مذکور، در سناریوهای مورد نظر بیشترین افزایش در واردات مربوط به گروه‌های غلات (کد ۱۰)، چربیها و روغنهای حیوانی و نباتی (کد ۱۵) و میوه‌های خوراکی (کد ۰۸) است. این گروه‌های کالایی در مجموع بیش از ۹۹ درصد از افزایش در واردات ایران را به خود اختصاص می‌دهند. در سطح کدهای شش رقمی HS نیز سه محصولی که بیشترین افزایش واردات را خواهند داشت به ترتیب برنج (کد ۱۰۰۶۳۰)، روغن نخل و اجزای آن (کد ۱۵۱۱۹۰) و موز (کد ۰۸۰۳۰۰) می‌باشند که در مجموع حدود ۹۲ درصد از واردات محصولات کشاورزی را به خود اختصاص داده‌اند.

---

۱. باید متذکر شد که محاسبه میزان واردات برنج و برخی محصولات دیگر بر اساس سهمیه‌های تعیین شده در شورای اقتصاد دولت انجام می‌شود. بنابراین، تغییرات واردات در این مقاله با فرض آزاد بودن واردات برنج بدون دخالت دولت و با توجه به تعرفه‌های وضع شده برای این محصول قابل قبول است. در واقع این محاسبات نشان می‌دهد که با توجه به ساختار فعلی واردات کشور در صورت تبدیل موانع غیر تعرفه‌ای و شبه تعرفه‌ای به موانع تعرفه‌ای، برنج بیشترین تأثیرپذیری را از کاهش تعرفه‌ای در قالب موافقتنامه مورد نظر خواهد داشت.

آثار برقراری تعرفه‌های ...

جدول ۶

۳. تغییرات تراز تجاری و درآمدهای تعرفه‌ای دولت

آگاهی از تغییرات تراز تجاری و درآمدهای تعرفه‌ای دولت بر اثر ایجاد ترتیبات تجارت ترجیحی برای کشورهای عضو و بویژه کشورهای در حال توسعه، بسیار با اهمیت است. همان طور که پیشتر اشاره شده، این تغییرات در چارچوب مدل اسمارت، پس از برقراری تعرفه‌های ترجیحی، قابل محاسبه و اندازه‌گیری است.

بررسیهای آماری نشان می‌دهد که طی دوره ۲۰۰۲-۲۰۰۳ کل تراز تجاری غیرنفتی ایران با گروه D8 دارای کسری بوده به طوری که این کسری برای بخش کشاورزی معادل ۱۲۰ میلیون دلار بوده است (جدول ۷). برآوردها نشان می‌دهد که پس از کاهش موانع تعرفه‌ای، کسری تراز تجاری در بخش کشاورزی بر مبنای سناریوی اول در دامنه بین ۸ تا ۱۱ میلیون دلار و در سناریوی دوم در دامنه بین ۱۶ تا ۲۲ هزار دلار افزایش خواهد یافت. همچنین رشد کسری تراز تجاری بخش کشاورزی از رشد کسری کل تراز تجاری کشور با گروه D8، بیشتر خواهد بود. علت این امر بالاتر بودن متوسط تعرفه‌های کالاهای کشاورزی نسبت به سایر کالاهای ایران و همچنین بالاتر بودن آن نسبت به متوسط تعرفه‌های کالاهای کشاورزی کشورهای عضو گروه D8 می‌باشد که در این صورت با کاهش سراسری تعرفه‌ها، واردات محصولات کشاورزی تأثیر بیشتری نسبت به صادرات می‌پذیرد. بررسیها نشان می‌دهد از بین ۱۸ گروه کالایی کشاورزی مورد تجارت (صادرات و واردات) بین ایران و سایر اعضای گروه D8، ایران در ۹ گروه کالایی علاوه بر صادرات، واردات نیز دارد که در بین آنها به ترتیب در کدهای ۰۸، ۰۹، ۱۳ و ۲۰ دارای مازاد تراز تجاری است که پس از کاهش موانع تعرفه‌ای، بر این مازاد افزوده می‌شود. همچنین کدهای ۰۴، ۱۵، ۱۲، ۲۱ و ۲۴ نیز دارای کسری تراز تجاری است که پس از کاهش موانع تعرفه‌ای، بر این کسری افزوده می‌گردد. مؤثرترین عامل در افزایش کسری تراز تجاری ایران در بخش کشاورزی، افزایش زیاد واردات غلات و چربیها و روغنهای حیوانی و نباتی است.

با تغییرات در سطوح تعرفه‌ای و همچنین حجم واردات ایران از اعضای گروه D8، درآمد تعرفه‌ای دولت در قبال واردات کالاهای کشاورزی نیز تحت تأثیر قرار خواهد گرفت. طی دوره ۲۰۰۲-۲۰۰۳ درآمد تعرفه‌ای حاصل از واردات محصولات کشاورزی از گروه D8 معادل ۴۸/۸ میلیون

آثار برقراری تعرفه‌های ...

دلار (۳۰/۴ درصد از کل درآمدهای تعرفه‌ای) بوده است. نتایج برآوردهای این مطالعه نشان می‌دهد که در سناریوی اول در آمد تعرفه‌ای ایران در دامنه بین ۲/۵ تا ۳/۷ میلیون دلار و در سناریوی دوم در دامنه بین ۶/۷ تا ۸/۷ میلیون دلار کاهش خواهد یافت. این نتایج حاکی است که میزان افزایش در واردات ایران از گروه D8 بر اثر کاهش سطوح تعرفه‌ای، قادر به جبران کاهش درآمدهای تعرفه‌ای نخواهد بود.

جدول ۷. آثار کاهش تعرفه بر تراز تجاری و درآمد تعرفه‌ای دولت در بخش کشاورزی

کشش تقاضای واردات			
-۱/۵	-۰/۸۵		
-۱۲۰		تراز تجاری ایران با گروه D8 طی دوره ۲۰۰۲-۲۰۰۳ (هزار دلار)	
۴۸/۸		درآمد تعرفه‌ای ایران طی دوره ۲۰۰۲-۲۰۰۳ (هزار دلار)	
-۱۳۱	-۱۲۸	تراز تجاری ایران با گروه D8 (هزار دلار)	سناریوی اول (کاهش تعرفه به میزان ۱۵ درصد)
-۱۱	-۸	میزان تغییر در تراز تجاری (هزار دلار)	
۹/۲	۶/۸	درصد تغییرات در تراز تجاری	
۴۶	۴۵	درآمد تعرفه‌ای ایران (هزار دلار)	
-۲/۵	-۳/۷	میزان تغییر در درآمدهای تعرفه‌ای (هزار دلار)	
-۵/۱	-۷/۶	درصد تغییرات درآمدهای تعرفه‌ای	
-۱۴۲	-۱۳۶	تراز تجاری ایران با گروه D8 (هزار دلار)	سناریوی دوم (کاهش تعرفه به میزان ۳۰ درصد)
-۲۲	-۱۶	میزان تغییر در تراز تجاری (هزار دلار)	
۱۸/۲	۱۳/۵	درصد تغییرات در تراز تجاری	
۴۲	۴۰	درآمد تعرفه‌ای ایران (هزار دلار)	
-۶/۷	-۸/۷	میزان تغییر در درآمدهای تعرفه‌ای (هزار دلار)	
-۱۳/۷	-۱۷/۹	درصد تغییرات درآمدهای تعرفه‌ای	

مأخذ: محاسبات تحقیق

نتایج در سطح کدهای دو رقمی HS حاکی است که به ترتیب غلات (کد ۱۰)، چربیها و روغنهای حیوانی و نباتی (کد ۱۵) و میوه‌های خوراکی (کد ۰۸) از مهمترین گروه‌های کالایی می‌باشند که حدود ۹۳ درصد از کل درآمدهای تعرفه‌ای ایران در قبال واردات محصولات کشاورزی از گروه D8 را به خود

اختصاص داده‌اند. در این میان، گروه غلات به تنهایی حدود ۷۵ درصد از این مقدار را به خود اختصاص داده‌است. در گروه غلات واردات برنج (کد ۱۰۰۶۳۰)، که تنها از کشور پاکستان نیز انجام می‌شود، از نظر تأمین درآمدهای تعرفه‌ای دولت در قبال واردات از گروه D8 نه‌تنها در بین کالاهای کشاورزی بلکه در بین کل کالاهای وارداتی ایران بسیار با اهمیت است به طوری که حدود ۲۳ درصد از کل درآمدهای تعرفه‌ای حاصل از واردات محصولات کشاورزی از گروه D8 مربوط به این کالا می‌باشد.

جمع‌بندی و پیشنهاد

بر اساس یافته‌های این مقاله، ایجاد موافقتنامه ترتیبات ترجیحی بین اعضای گروه D8 باعث افزایش حجم تجارت و صادرات محصولات کشاورزی ایران به گروه مذکور خواهد گردید اما به دلیل بالاتر بودن متوسط تعرفه‌های ایران نسبت به متوسط تعرفه‌های گروه D8 و همچنین حجم اولیه بالاتر واردات نسبت به صادرات ایران در تجارت محصولات کشاورزی با گروه مذکور، پس از کاهش موانع تعرفه‌ای، آثار ایجاد و انحراف تجارت در ایران به نفع گروه D8 بیش از آثار مذکور در آن گروه به نفع ایران خواهد بود. بنابراین، واردات محصولات کشاورزی از گروه مذکور بیش از صادرات به آن گروه افزایش یافته و در نتیجه، به تشدید کسری تراز تجاری بخش کشاورزی ایران با گروه D8 منجر شده است. همچنین درآمدهای تعرفه‌ای ایران نیز در قبال واردات محصولات کشاورزی کاهش یافته است، چون افزایش واردات ناشی از ایجاد و انحراف تجارت در ایران قادر به جبران کاهشهای تعرفه‌ای و به دنبال آن، ثبات درآمدهای تعرفه‌ای نبوده است. لذا با توجه به آثار ایجاد این موافقتنامه در افزایش تجارت و صادرات محصولات کشاورزی ایران، انعقاد آن توصیه می‌شود. همچنین به منظور منتفع شدن جمهوری اسلامی ایران از حضور در این گروه‌بندی در درازمدت، بویژه در بخش کشاورزی، توجه به نکات زیر نیز پیشنهاد می‌گردد:

- با توجه به اینکه برخی از محصولات کشاورزی مانند برنج و روغن نخل دارای بیشترین آثار ایجاد و انحراف تجارت در ایران به نفع کشورهای عضو گروه D8 و در نتیجه بیشترین سهم در افزایش در واردات ایران خواهند بود، به نظر می‌رسد با قرار دادن این کالاها در فهرست کالاهای حساس ایران در هنگام مذاکرات و تا حد ممکن با ممانعت از کاهش تعرفه آنها، می‌توان از افزایش شدید کسری

آثار برقراری تعرفه‌های ...

تراز تجاری ایران با گروه مذکور در بخش کشاورزی و همچنین کاهش شدید درآمدهای تعرفه‌ای ایران در قبال واردات محصولات کشاورزی جلوگیری کرد و علاوه بر آن، به نوعی از تولیدات داخلی این کالاها بویژه برنج که جزو محصولات راهبردی نیز محسوب می‌شود، حمایت نمود.

- چنانچه در مذاکرات ترجیحات تجاری، مقدار معینی کاهش تعرفه‌ای به جای درصد کاهش تعرفه‌ای پیشنهاد داده شود، بخش کشاورزی جمهوری اسلامی ایران بهره خواهد برد، چون با توجه به بالا بودن تعرفه‌های ایران، ترجیحات اعطایی ایران به کشورهای گروه D8 مناسبتر است.

- اگرچه تنوع کالاهای صادراتی ایران بیش از کالاهای وارداتی از کشورهای عضو گروه D8 می‌باشد (به طوری که با نادیده گرفتن واردات دو قلم کالا یعنی برنج و روغن نخل، ایران دارای مازاد تراز تجاری در بخش کشاورزی با گروه D8 می‌باشد) اما لازم است به منظور جلوگیری از کسری مداوم تراز تجاری بخش کشاورزی نسبت به ایجاد تنوع بیشتر در کالاهای کشاورزی صادراتی ایران، بویژه در گروه‌هایی مانند میوه‌های خوراکی (کد ۰۸) و سبزیجات و نباتات خوراکی (کد ۰۷)، که واجد بیشترین ایجاد تجارت و انحراف تجارت در گروه D8 به نفع ایران هستند، اقدام گردد.

منابع

۱. ارباب، حمیدرضا (۱۳۸۰)، منافع اقتصادی ایران از گسترش روابط تجاری با کشورهای اکو، پایان نامه دکتری، دانشکده علوم اقتصادی، دانشگاه علامه طباطبایی
۲. اشرف زاده، سید حمیدرضا (۱۳۷۵)، اثرات الحاق اسپانیا و پرتغال به جامعه اروپا (EC) بر صادرات پسته ایران به جامعه اروپا (۱۹۹۰-۱۹۹۸)، مجموعه مقالات سمینار شناخت استعدادهای بازرگانی-اقتصادی استان کرمان، مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی، اداره بازرگانی استان کرمان و دانشگاه شهید باهنر.

۳. بزرگی، وحید و علی صباغیان (۱۳۸۴)، جهانی شدن: فرصتها و چالشها، مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی، دفتر نمایندگی تام الاختیار جمهوری اسلامی ایران.
۴. ثاقب، حسن و سیف‌اله صادقی یارندی (۱۳۸۵)، بررسی آثار موافقتنامه تجارت ترجیحی دوجانبه ایران و پاکستان: با استفاده از مدل شبیه‌سازی اسمارت، فصلنامه پژوهشنامه بازرگانی، شماره ۳۸.
۵. ثاقب، حسن (۱۳۸۴)، ایجاد تجارت و انحراف تجارت در موافقت‌نامه نظام ترجیحات تجاری کشورهای عضو سازمان کنفرانس اسلامی (TPS/OIC): با استفاده از مدل اسمارت در قالب سناریوهای کاهش تعرفه‌ای، مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی، مدیریت بازار مشترک اسلامی.
۶. ثاقب، حسن (۱۳۸۵)، بررسی آثار ایستای موافقت‌نامه تجارت ترجیحی کشورهای عضو D8 بر جریان‌های تجاری، درآمدهای دولت و رفاه در ایران، مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی، مدیریت بازار مشترک اسلامی.
۷. محبی، منیره (۱۳۷۴)، ارزیابی اثرات عضویت ایران در سازمان تجارت جهانی (با تأکید بر کالاهای کشاورزی)، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشکده علوم اقتصادی، دانشگاه علامه طباطبائی.
۸. نمایندگی تام‌الاختیار تجاری (۱۳۸۳)، خبرنامه، شماره ۷۶، سال نهم، آبان ماه سال ۱۳۸۴ وزارت بازرگانی دفتر نمایندگی تام‌الاختیار تجاری.
۹. نمایندگی تام‌الاختیار تجاری (۱۳۸۱)، خبرنامه، شماره ۴۱، سال ششم، آذر ماه سال ۱۳۸۱، وزارت بازرگانی دفتر نمایندگی تام‌الاختیار تجاری.
10. Bhagwati, J. and A. Panagariya (1996), Preferential trading areas and multilateralism: Strangers, friends or foes? papers 9596-04, Columbia - Department of Economics.

آثار برقراری تعرفه‌های ...

11. Busse, M; M. Huth & G. Koopmann (2000), Preferential trade agreements: The case of EU-Mexico, HWWA discussion paper, Hamburgisches Welt-Wirtschafts-Archiv (HWWA), Hamburg Institute of International Economics.
12. Chacholiades, Miltiades (1990), International economic, McGRAW-HILL International series in business and economics.
13. Frankel, J; E. Stein & S. Wei (1995), Trading blocs and the Americas: the natural, the unnatural, and the super-natural, *Journal of Development Economics*, Vol. 47(1), 61–95.
14. Gumede, V. (2000), Import performance and import demand functions for South Africa, TIPS Working Paper No 9.
15. Jachia, L. and E. Teljeur (1998), Free trade between south Africa and the European Union Quantitative Analysis, TIPS Working paper No. 11, July.
16. Krugman, P. (1991), Increasing returns and economic geography, *Journal of Political Economy*, 99(3): 483-499
17. Laird, S. and A. Yeats (1986), The UNCTAD trade policy simulation model: A note on the methodology, data and uses, UNCTAD Discussion, Paper No. 19, Geneva.
18. Stern, R. M. and et al. (1976), Price elasticities in international trade (London: Basinstoke).

19. Tsikata, Y. M. (1999), Southern Africa: Trade, liberalization and implications for a free trade area, TIPS Annual Forum at Glenburn Lodge, Muldersdrift 19-22 September,

20. Van Seventer, D. E. and M. Thembi (2001), A free trade area between south Africa and India: Which commodities matter? TIPS, policy review workshop, august 2001.
